

JAKAB DÉNES

ÓSI HITVILÁGUNK EMLÉKEI A NÉPI HAGYOMÁNYOKBAN ÉS SZOKÁSOKBAN

A reáltudományok fejlődésével, a technikai civilizáció térhódításával, az urbanizáció fokozódásával párhuzamosan jelentkezett a néprajztudomány művelésének fontossága is. E tényt elsősorban annak a felismerésnek tulajdoníthatjuk, hogy a nagyarányú változások a népi kultúrát is érintik, „melyet a népi kollektív és egyéni génusz teremtett, s amely kínból, szenvedésből, a lélek kitörni vágyásából, művészi ösztönösségéből, szinte csodamódra jött létre“. Ez pedig „olyan erőtartalék, amely a »magas kultúra« számára is évszázadok óta, máig hatóan ihletadó forrás“¹.

Valláserkölcsei életünkben is e felé a forrás és erőtartalék felé fordítjuk a figyelmet, amikor a még élő vallásos hagyományokkal és szokásokkal foglalkozunk. A néprajzosok által összegyűjtött gazdag anyagból a babonának nevezett jelenségek mellett a népköltészet, népművészet, népzene, népi gyógyászat, néplelektan, társadalmi és gazdasági néprajz köréből azokat emeljük ki, melyek vallásos vonatkozásai felismerhetők. Tesszük ezt azért, mert megítélésünk szerint a népi génusz minden megnyilvánulása egymással összefonódik. Nincs kizárva, hogy a népi szokások mindenikében vallásos jelenség is rejlik. Egy népdal, egy népzenei motívum, egy kifejezés vagy közmondás, egy népművészeti motívum, egy név, minden mondhat valamit nekünk arról, ami vallásos életünk szempontjából érdekelhet.

A hagyományok és szokások állandó változásnak vannak kitéve: formálódnak, új elemekkel gazdagodnak, régi elemeket vetkőznek le magukról, de mindenik visszavezethető a múlt egy jól meghatározható pontjára.

Életünkben feltalálhatjuk azokat a primitív képzeteket, amelyek az ősközösségre jellemző meglátásokból keletkeztek, magukon hordva a nép egyéni sajátosságait és a rokon népekkel való kapcsolatát. Ma is fellelhetők hagyományainkban a polidemonizmus, animizmus, tabu-, féltis-, totemhit és az azokhoz kapcsolódó mágikus szertartások, a mítoszok és legendák maradványai. Mindezek a nép ősi vallására vezethetők vissza. Közismert, hogy a keresztény vallásra való áttérés és az azt követő időszak a régi vallási emlékek jó részét keresztény tartalommal telítette vagy pedig tüzzel-vassal irtotta, és mégis számtalan beszédes emlék él ma is abból az időből. Protestáns elődeink is hozzájárultak e folyamatához, amikor a még meglévő szokások ellen keményen hadakoztak.

1. Az istenfogalom körét érintő hagyományok és szokások

Nyelvünkben az Isten szó eredete ismeretlen. Figyelembe vehető az a vélemény, amely szerint a finnugor eredetű *ös* szó régi is alakváltozatának származéka volna, bár ez sem meggyőző. Köznapi nyelvünkben, népi kifejezésekben az Isten szó ma is az ósiség varázsát sugallja: Isten lova, tüzes Isten nyila, nagy Isten, öreg Isten, kis Isten stb.

A rokon népek hitregéjében megtalálható legfőbb istenalak, a Numi Tarem (Arany Atyácska) a vallástörténészek feltevése szerint megfelelne az „Öreg Isten“ élő nyelvben is előforduló alaknak, aki a felső égben lakik, a többi istenek atyja, s csak ritkán, különleges esetekben avatkozik a földiek dolgába. Talán innen jöhet a ma is használatos mondat, hogy „meglátogatta az Isten“ és jaj annak, akit meglátogat.

Az égitesteket már korán isteni tisztelet vette körül, különösen a napot és a holdat, melyre többek között a népművészet motívumai is utalnak. A nap tiszteletét sejtetik a már ritkán felbukkanó szokások:

— déli pihenőkor a mezőn az emberek a nap felé fordulva feküsznek le; a napfelkelte előtt merített víz gyógyít; naplemente után szemetet a házból, istállóból kidobni nem szabad, mert a szerencsét dobja ki azzal az ember; a nappal nem szabad szembeönteneni a szemetet.

A nappal kapcsolatos jóslatok is ugyanezt a feltevést támasztják alá:

— ha a nap tisztán nyugszik le, szép időt, ha felhőben nyugszik, esőt, ha napnyugtakor veres az ég, szelet vagy hideget, ha a nap heven sűt, esőt jelent stb.

Egyesek a napisten tiszteletével kapcsolatos hagyományoknak tekintik a nép hitében emlegetett Nagy Boldogasszony alakját. Minthogy a kereszténységnek nem volt mit kezdenie ezzel az ősi fogalommal, a Nagyboldogasszony napokat Mária, a Jézus anyjának ünnepévé tette. A népi hagyomány Nagyboldogasszony alakjában a termékenységét, az áldozatkészséget, az anyaságot tisztelte.² Ma már csak a nevet tartja számon a nép, de ismeri mint jeles napot a Gyertyaszentelő-, Gyümölcsoltó-, Sarlós-Boldogasszony napokat, és számon tartja a Kisasszony napját is, időjósítás, vetés stb.-vel kapcsolatosan.

A holdisten iránti hit nyilatkozataival is gyakran találkozunk. Ilyen, hogy a hold változása befolyással bír bizonyos teendőkre, eseményekre, mint pl.: ültetni, vetni holdtöltekor jó; ha az újholdat meglátod s pénz van a zsebedben, szerencsés vagy, egész hónapban lesz pénzed; ha a hold tiszta, jó idő lesz, ha a holdnak udvara van, esőt jelez.

Vallásos tisztelet tárgyául szolgáltak a csillagok is, mint hatalmas, emberszerető szellemek, de vannak közöttük rosszak is. Ősi meggyőződés, hogy minden embernek van egy csillaga, melytől függ élete és szerencséje. Ez nyilatkozik meg közmondásainkban is: szerencsés csillag alatt született, feljött a csillaga, leszállt a csillaga. A jövőt is ki lehet olvasni a csillagokból. A csillagokhoz kötött hiedelem szerint a csillagokra mutatni vagy azokat megszámlálni nem szabad, mert „sümölcs“ nő a számláló kezére.

A vallás fejlődésének animisztikus fokán a természeti elemeket is imádatlal övezték. A vizek szellemének tiszteletét őrzi pl. a ma is szokásban maradt székelyderzsi határkerülés, amikor a kutaknál, forrásoknál meg szoktak állni, és a lelkész imát mond.

A tűztisztelettel kapcsolatosan is élnek különös szokások: tűzbe köpni, szemetet önteni nem szabad; a villám okozta égi tüzet nem lehet vízzel oltani; a tűz „dorombol“, haragot jósol.

A fák szellemének tiszteletére következtethetünk a sok helyen szokásban levő húsvéti fenyő, májusfa és a pünkösdi nyírfa-zöldág állítás gyakorlatából.

Nem feledkezhetünk meg a népmesék tündéreiből és azok királynőjéről, Tündér Ilonáról sem. A tündérek helyét a kereszténységben az angyalok foglalták el; a tündérek már csak a mesék világában élnek, és csak éjjel járhatnak, hajnali kakasszóra el kell hagyniok a földet. Ismeretesek népmeséinkből a törpék és óriások is, akik az ősvallásban mint közbülső lények tiszteletben részesültek.³

Említést kell tennünk a mesék állatkirályairól, melyek a totemizmus vagy teriomorfizmus maradványai. Figyelemre méltó, hogy népünk tudatában sok jóslat él az állatokkal kapcsolatosan: ha valaki fekete macskával találkozik, nem lesz szerencséje; ha a macska táncol, hideget jelent, ha mosdik, jó idő lesz; ha a kutya vonít, valaki meghal a háznál vagy kárt vall; a bagoly kuvikolása szintén ezt jelzi; a kakukk ahányat szól, amikor az évben először hallod, annyi évet élsz; a tyúkok, ha korán elülnek, zivatar, ha a porban fürödnek, jó idő lesz. Ezenkívül megfigyelhető, hogy a farkas a népmesékben, akárcsak a medve, nem mint vérengző állat szerepel. A szarvast szent állatnak tartják. A kígyót a ház közelében nem szabad megölni, mert ezzel a ház szerencséjének ártunk. Ugyanilyen tiltás illeti a békát, pókot, lepkét is. A fecske fészket sem szabad leverni; azt néhol „Isten madarának“ nevezik.

2. *Ártó szellemek hagyományainkban és szokásainkban*

A gonosz szellemek megszemélyesítője az ördög; alakja a bibliai sáttán fogalmával kapcsolódott egybe. A kereszténység hatásának tulajdoníthatjuk, hogy az ördög olyan lett, amilyennek ma az egyes keresztény felekezetek tanítják. „Nem olyan fekete az ördög sem, amilyennek festik“ — tartja a közmondás. Az ókori vallásos szemlélet szerint az ördög a sötétség istene, ezért fekete. A vogul hagyományban a „térn“ annyi mint ördög, lidérc; innen eredhet a „teringette“ szavunk, az indulat kifejezése is, ami annyit jelent, mint ördögadta.⁴ Az ördög mellett ismeretesek más ártó lények is. Ilyenek a mesében szereplő sárkányok és állatszörnyek, melyekről számtalan helynév és családnév beszél. A népmondák ismerik a boszorkányokat, fehér asszonyokat, kiktől különösen a csecsemőket féltik.⁵ A vizek leányai vagy sellői a kútba néző gyermeket szeretik magukhoz csalogatni. Még az én gyermekkoromban is ijesztettek minket: ne menj a kúthoz, mert behúzza a „hargas“ asszony⁶. Az erdei kísértetek, a manók, a föld alatti rossz szellemek szintén a mesék világában élnek. A mai köznyelvben a betegség szellemét jelenti: a fene, guta stb. Hagyományainkban elég gyakran fordul elő a szemverés, igézés emlegetése.

A halottak szellemeinek ellenséges indulata ma is félelmet vált ki. Azt tartják, hogy éjfélkor visszajárnak az élők megrontására.

A boszorkányok fejedelemasszonya és a „szép asszonyok“ a néphitben valódi sámán szellemek, kik jót-rosszat tenni egyaránt hajlandók. Róluk sok legenda élt a nép között.

3. Kultikus idők a hagyományok és szokások tükrében

A kultikus napok sorát a tavasz előhírnökei nyitják meg. Gyertya-szentelő⁷, Jégtörő Mátyás-nap⁸, mely utóbbi a vízkultusszal állott összefüggésben. Mátyás, ha kap, nem hagy (viszen), ha nem kap, jeget hagy. Azután március 12., Gergely napja, melyhez a Gergely-járás régi emlékei fűződnek, de ma is időjósítás, erre utal többek között az a mondás is: „Gergely rázza a szakállát⁹”. Gyümölcsoltó Boldogasszony márc. 25-én van. Székelyföldön ismeretes a farsangvégi Tél-temetés szokása is (pl. Kibéden). Szentgyörgy napját az ősvallás húsvétjának tartják (ápr. 24). Ehhez a naphoz kapcsolódik az a tapasztalat, hogy a kukoricát Szentgyörgy napja előtti és utáni héten kell elvetni, továbbá a már tréfásnak tűnő hiedelem, hogy aki Szentgyörgy-nap előtt először hall mennydörgést, vesse magát azonnal a földre, s ott többször henteregjen ide-oda, akkor abban az évben nem lesz gyomorfájása. Hegyhát vidékén Szentgyörgy éjszakáján szokás nyírfaágakat tenni az ablakba, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól. Ilyenkor van a juhok, tehének kihajtásának az ideje, amikor a nyírfaág mint rontástól való védekezési eszköz szerepel.¹⁰ Mindebből nálunk csak a tavaszi és nyár eleji zöldág-tevés hagyománya maradt meg. Sok helven húsvétkor, máshol május 1-én vagy pünkösdkor gyakorolják. A Homoród mentén nyírfaágot tesznek május 1-én a lányos házakhoz, másutt, ahol nincs nyírfa, bükkfaágot; húsvétkor a Maros—Kisküküllő mentén fenyőágot tesznek, ami ma tiszteletadás, az ifjak egymás iránti rokonszenvét fejezi ki, de joggal tehető fel, hogy kultikus eredete van.

Nagypéntekhez is kapcsolódnak nem-keresztény színezetű szokások: pl. ezen a napon nem szabad ruhát szárítani, mert annyi állat bőre semmisül meg, ahány ruhát kiterítettek.

A húsvéttal kapcsolatos öntözés és piros tojás ősvallási emlék. Húsvét időszakához kapcsolódik a határjárás.¹¹

A pünkösdnek is van múltja, melyre a „pünkösd királyság” megmaradt nyelvemlék enged következtetni.

Szentiván éjjelének sok régi szokását is meg kell említenünk. Ma már Szent János napjának nevezik, mely jún. 24-re esik. (Unitárius naptárunkban Iván-nap.) Szentábrahámon még van, aki emlékszik arra, hogy ezen a napon a szekér kerekét bevonták szalmával, majd kihúzták a dombos dűlőútra, és ott a szalmát meggyújtva, a lejtőn elengedték. Feltehető, hogy a tűz és nap tiszteletével állhatott kapcsolatban, amire a néprajzi emlékekből is következtethetni lehet.¹²

Az év végi ünnepek között megemlíjtük a Luca-napot, ahol a nyírfaág is szerepel. Nálunk az orgonaágról mondják, hogy ha e napon vízbe teszik, a szobában kivirágzik.

Karácsonynak is megvannak az ősi jelei. Ilyen pl. a koledálás vagy kántálás. Újév ünnepéhez ilyen babonák kapcsolódnak: ha asszony megy be először a kapun, szerencsétlenséget hoz az újév, vagy az állatok nőnemű utódot ellenek. Az újévi malac szerencsét jelent, a patkó is szerepel az újévi üdvözlőlapon, mint szerencsehozó tárgy. Ilyenkor nem jó semmit kiadni a házból, mert egész évben reá tart.

Jeles napok során kell megemlékeznünk a születés, házasságkötés és halálesetről. A születés és a halál csillagokkal kapcsolódott össze az

ősök képzetében. A lakodalomtartás napja régi szokás szerint sok helyen kedden volt, mint szerencsés napon.¹³ Különbö a hét minden napja megkülönböztetett jelentőséggel bírt az ősi gondolkodásban.

4. *A kultikus helyek hagyományainkban és szokásainkban*

A kultikus helyekre a ma fennmaradt helység-, határ-, hegy-, kutak-, tavak-, fák nevei utalnak. Ilyenek pl. Sába köve, Bálványos, Pogányvár, Áldomás feje, Oltárkő, Tűzhalom, Istenhegy, Királykő, Áldozókő, Istenszéke, Tündérvölgy, Tündér Ilona kocsija (Firtos), Szentkút, Gágókút, Csukástó stb.

A kutatók általában azon a véleményen vannak, hogy az első keresztény templomok többsége a régi ún. „szent helyekre“ épült, azzal a céllal, hogy az ősi kultikus helyeknek keresztény tartalmat adjon. A „szent helyek“ ősi jellemzői között ismerjük, hogy a „szent“ kutakba pénzt, bizonyos helyekre követ vagy rózsét dobnak, vagy rongyokat akasztanak. Érdekes Herodotosz feljegyzése arról, hogy a szkíták a harc istenének egymásra halmozott rózsékből emeltek szentélyt, és erre a halomra, mivel évenként lesüppedt, újabb rózsét szoktak rakni. Ehhez hasonlóan vélem az általam is ismert kő- és rőzsehalmok keletkezésének két esetét. Siménfalvi szokás, hogy a Bencsör nevű erdőrészen, még az én gyermekkoromban is, egy ember elhalálzási helyére az arra járók követ dobtak, amiből egy halom képződött. Gagyban a Leányhalom nevű helyre, ahol egy bőződi leányt a hagyomány szerint a rablók meggyilkoltak, rózsét dobnak.

5. *Kultikus cselekmények maradványai*

Az áldozat emléke maradt fenn az áldomásban, melyet nem csupán ünnepnapokon, de adás-vételnél, barátságkötésnél is gyakoroltak. Az áldomás alkalmával az italt addig nem fogyasztják el, amíg meg nem áldották azt. Az áldomásívással megkötöttek tekintik a szerződést. Az áldomásokra vonatkozó régi egyházközségi pénztárkönyvekben sok adatot találunk arra nézve, hogy a templom építésekor, szerződés megkötésekor, a munka befejezésekor mennyit fizettek áldomásba a pallérnak „égett borért“. Az áldomásozás előfordul születésnél, lakodalomnál és a halotti torban is.

A csecsemő védelmét szolgáló mágikus cselekmények egész sora maradt fenn. Ilyen az igézés elleni védekezés piros szalaggal, a bölcsőbe helyezett fokhagymával, kenyérrel, sóval, kakukkfűvel, vágószerszámokkal, nyírfavesszővel. A születéshez tartozik a pocita vagy radina is, a régi családi áldozat maradványa. Ma is étellel-itallal látogatják meg a gyermekágyas asszonyt. Régebben a szülőasszony szalmazsákja alá kenyeret és sót s fokhagymát tettek. A gyermekágyas asszonyt meglátogató asszonyok ruhájukból kitépnek egy-egy szálát, mondván, hogy ne vigyék el az anyatejet.

Személyes tapasztalatunk, hogy a kenyeret és sót mint szerencsét hozó szert, vagy rontástól való védőeszközt tekintik ma is, amikor a család új helyre költözik, vagy az ifjú pár elfoglalja az új lakásban a helyét, bizonyos helyre a lakásban kenyeret és sót helyeznek el.

A „megigézett“ gyermeket vízvetéssel gyógyítják: vízbe égő szentet dobnak, és közben varázsigéket mondanak a gyógyulás érdekében.

Ismeretes a lekopogás szokása, ami abból áll, hogy amikor valaki elmondhatja: „hála Istennek egészséges vagyok, de kopogjam le“, s akkor az asztal lapját alulról felfelé bal keze ujjával megkopogtatja. Ez is egy ősi szertartás velejárója, mely az ártó szellemek elűzésére szolgált.

A házasságkötés kultikus cselekményét szokásaink közül elég sok tartja emlékezetben. Maga a kifejezés: „feleséget vett“, a vásárlásra és a nőrablásra emlékeztet. Erre utal az „eladó leány“, a vő- [vevő] legény, vőfély [vevő fél] stb. kifejezés. Tudjuk, hogy pl. Magyarországon és Úrmösön ma is divat a leányrablás vagy a leányszöktetés; ismert a gáinai leányvásár.

A leányrablásra mutat a lányos háznál színlelt ellenséges fogadtatás, az utak elkötése; ehhez fűződik a találós kérdésekre való felelési kötelezettség, a menyasszony ellopása, vagy a menyasszonyi cipő ellopása és annak pénzzel való kiváltása. A jegyváltás, leánynéző vagy háztűznéző tulajdonképpen régen egyezkedés, alku ideje volt a házasságkötéssel kapcsolatosan.

A kézfogó alkalmával a két apa bal kezével a gerendát fogta és átokformula keretében nyújtottak egymásnak jobbot, mondván: „száradjon el a kezem“. Ismeretes, hogy az ún. bádigos cigányok ma is megesketik gyermekeiket és átkot mondatnak el kölcsönösen a házasulandókkal, ha nem tartják meg a házastársi hűséget.

A kerek lepény, a lakodalmi pereg vagy kalács és a sokat emlegetett kása tulajdonképpen áldozati ételek lehettek a Napisten tiszteletére.

A határkerülést ma is sok helyen gyakorolják. Így pl. Székelyderzsben június utolsó szombatján végigjárják a határt, dombokon, forrásoknál, határköveknél megállnak és imádkoznak, búzakoszorúval vonulnak a templomba. Itt jegyezzük meg, hogy régebb a Nyárád mentén húsvét szombatján volt a határkerülés ideje. Ez az időpont ó- és újévi szokást sejtet, feltételezhető ugyanis, hogy őseink az újévet tavasztól (márc. 20.) számították. Hasonló jellegénél fogva ide sorolhatjuk a jégverés ünnepét is, amely az előbbihez hasonlóan történik és nagy tömeget vonz a templomba.

Újévi szokás a hajnalozás is, ami pl. Szentábrahámon még szokásban van. Január 1-én elmennek a lelkészhez, majd a lányos házakhoz, és köszöntik az újévet, énekelnek, táncolnak, a háziak pedig tésztával, itallal kínálják a hajnalozókat. Siménfalván ezt a szokást húsvétkor gyakorolták.

A mai közös étkezések és a vendég kínálása kenyérrel és sóval az ételáldozatok maradványa, mely a rossz szellem megnyerésére irányul és kifejezi azt is, hogy aki kenyeret eszi, az nem lehet ellenségem.

Megmelítjük a regölést (pl. Kénosban még él); a regös ének beszél az üldözésről (pogány üldözés), a régi törvényről, az ó-vallásról, a csodaszarvasról, de különösen „a nagy rőt ökörről“, mely az áldás ősi jelképe, és a nap tiszteletére feláldozott bika emléke rejtőzik benne.

A vesszővel való verés, amit Aprószentek napján a gyermekek gyakorolnak itt-ott és a Mikulás-vessző is erő—egészség—varázslat betegség ellen, ahol a nyírfavesszőnek a szereplése is jelen van.

Az álomból való jóslás a sámánizmus gyakorlatára utal. Ismeretes, hogy a sámán révületbe esik, és másvilági lényekkel kerül kapcsolatba, kozmikus utat jár be és jósolni tud, de jót-rosszat is képes okozni.¹⁴

A halállal és temetéssel kapcsolatban sok ősi eredetű szokás él. Ilyen

a halotti tor, mely nem annyira kegyelet, mint a halott szellemét lekötelező halotti áldozat. A halott kezébe pénzt tesznek, kedvenc tárgyait temetik el vele. A földet azért dobják a sírgödörbe, hogy a halott szelleme ne jöjjön vissza és ne zavarja az élőket, s esetleg valakit magával ne vigyen. Ma is mondják a halotról: vajon kit visz magával az élők közül. A virrasztás szokását is a halott szellemétől való félelem hozta létre. A halottat a temetőből visszajövet nem szabad siratni, mert rossz sorsa lesz a túlvilágon. Az egykori halottégetés hagyományát sejteti a „se híre, se hamva“ kifejezés.

A különféle mágikus gyógymódok is ide tartoznak, mint az ijedség ellen való ólomöntés, mely a tűz- és a vízkultuszt egyesíti magában. „Kutyaharapást szőrivel gyógyítják“, árpa aratás a szemről, köpés, gyíkkal való gyógyítás, mind vallásos eredetűek. Ma is hallani „megcsináltatásról“, a „bűvös kör“-ről mint a rontás elleni védekezés régi eszköze boszorkányok ellen.

Élnek a gyermekmondókák: „Süss fel, nap...“, „Gólya, gólya, ge-lice. ... síppal, dobbal, nádi hegedűvel“; ezek varázsszavak maradványai.

6. Kultikus személyekkel kapcsolatos hagyományok és szokások

Táltos, javas, bűbajos (bübájoló), varázsló, néző, látó szavaink utalnak a kultikus személyekre. Ilyeneknek tekinthetjük a kádár és gyula, regös, igris és a bába-asszony szavainkat is. A sámánizmus maradványának tulajdonítható, hogy még ma is hisznek egyesek ún. „tudós asszonyok“-ban, akikhez kényes ügyeik megoldása érdekében fordulnak.

A kultikus személyekkel kapcsolatos hagyományok szelleme arra enged következtetni, hogy a titokzatosság, a rendkívüliség, a jót és rosszat okozó szellemekkel kapcsolatot tartó személyeket nem annyira a tisztelet, mint inkább a tőlük való idegenkedés és félelem vette körül. Ma is mondják: ha pappal találkozol, nem lesz szerencséd, vagy, ha újévkor pap megy a házadhoz, szerencsétlenséget okoz.

7. Bibliikus-keresztény ihletésű hagyományok és szokások

A Biblia a kereszténység felvétele után sok új hagyomány és szokás ihletője és elindítója lett. Nagy és széles mező tárul ki előttünk, éppen ezért csupán azokra az emlékekre kívánunk rámutatni, amelyekkel legkönnyebben találkozhatunk.

Első helyen jelentkeznek az Ószövetség teremtéstörténetével kapcsolatban keletkezett hagyományok. Ádám és Éva alakja népi vonást öltött magára, és a lakodalmakban a násznagyi és vőfélyi beszédekben gyakran szerepelnek. Bálint Sándor ismertet egy ilyen tipikus mondókát a népi hagyományokból¹⁵: „Ádámot az Isten mikor teremtette, / A szent házasságot még akkor szerzette. / Egy oldala csontját Ádámnak kivette, / Melyből Éva asszonyt mellé készítette. / Maga volt a vőfély az egek királya, / Amint ezt Mózes szent históriája / Böven előadja, bárki kivizsgálja, / S ezt minden értelem bámulva csodálja. / E szent rendelése az egek urának / Tetszett Ádám apánk sok maradékának, / Mind a pátriárkának, evangélistának, / Páratlan életet kevesen tartának.“ — Ehhez hasonlót találunk Szentábrahámon is, 1936-ból. A lakodalmi szokások között emlegetett találós kérdések között ilyeneket találunk:

— Hol ordított akkorát a számár, hogy az egész világ meghallotta?
— A Noé bárkájában.

— Ki ölte meg a világnak negyed részét? — Káin.

— Ki vágott az anyján fát? — Ádám, kit az Isten földből teremtett.

— Mikor beszélt az ember a számárral? — Bálám próféta idejében.

Sok vidéken ismerünk biblikus elnevezésű határrészeket, mint például Szentábrahámon: Zsidó hegy, Észek.

A néphagyomány rokonszenves alakja Noé. Ha valami nagyon régi, azt mondják ma is, hogy a Noé idejéből való. Neki tulajdonítják a szőlőművelés és a borkészítés¹⁶ ismeretét.

Nevezetes Illés alakja, amit egyebek mellett az Illés név elterjedése is mutat a többi bibliai nevek mellett (Mózes, Áron, Naftali, Ézsaiás, Jeremiás stb.). Illés napja júl. 20-ra esik, a máramarosi románok e napot a nálunk szokásos Űrnapjához hasonlóan ünneplik meg, mely a viharral, mennydörgéssel, villámlással kapcsolatos ünnep. Nálunk ezt a napot pünkösöd utáni csütörtökön tartják, szintén a viharral, villámlással áll kapcsolatban.

A népmesék egész sorában szerepel Jézus és Péter, kik faluról falura járnak. Péter az emberiség képviselője, aki magyarázatot keres sok, általa meg nem értett jelenségre. „Mikor Krisztus Urunk a földön járt“ — így kezdődnek a mesék is. Péter alakját úgy ismeri a nép, mint a mennyország kapujának őrét. A néphit szerint a Göncöl táján van az ég kapuja.

Érdekesnek tartjuk feljegyezni, hogy a Hegyi Beszéd mintájára született meg s általánosan Jézusnak tulajdonított tanítás: „Aki kövel dob meg, dobd vissza kenyérrel“. Erről sok Bibliát ismerő ember is kiáll vitatkozni, hogy ott van megírva, ahol az: „Aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd a másik orczádat is“ (Mt, 5, 39). A népi hiedelem szerint a búzaszem egyik végén látható, érdekes jel (a száradás jele) nem más, mint Jézus képe.

A születésnél a gyermekágyból való felgyógyuláskor még tartják a hat hét utáni templomban való megjelenés és adományozás szokását pl. Siménfalván és Szentábrahámon¹⁷.

A mózesi tisztulási¹⁸ törvényt asszonyaink némely helyen (pl. Homoródkarácsonyfalván) úrvacsoravétel alkalmával ma is betartják.

8. Hagyomány és gyülekezeti élet

A hivek egyéni és gyülekezeti élete elválaszthatatlan a vallásos eredetű hagyományoktól és szokásoktól. Értékek ezek, melyek tiszteletet érdemelnek, mint mélyre nyúló gyökerek. Ezek őrzik jellegzetességeinket, de ugyanakkor összekötnek a közös múlton keresztül a világ hívő népeivel, akik hozzánk hasonlóan őrzik szokásaikat.

Az emberiség múltjába mutató hagyományok és szokások az idők folyamán szinkretizálódtak a kereszténység tanításával, de ezen túlmenően magát a vallást is befolyásolta a népi lélek képzeletvilága. Ezeknek az ötvözetéből, egymásra való kölcsönhatásából született meg, formálódott a sajátos népi vallás, szemben a hivatalos, intézményes vallással. A népi vallásosságnak nincs határozott teológiája, de vannak kiemelhető jellegzetességei, amelyek az egyházi vallásossággal kölcsönhatásban vannak. A népi vallásosságban elszíntelenednek a különböző

teológiai felfogások, elmosódnak a felekezeti jellegzetességek. Ezt a jelenséget a vegyes felekezeti közösségekben lehet jól szemlélni, ahol többnyire a külsőségek alapján különböztetik meg egyik felekezetet a másiktól. A népi vallás jellegzetességeiből lássunk néhányat közelebbről is.

a) A népi vallásban sok a naivitás. Ebből következik pl. az álomlátásnak tulajdonított fontosság. Vannak közismert álmok, melyből jósolnak, de még a régi „Álmoskönyveket“ is néhol használják. A naivitás abban is felmérhető, hogy van egyén, aki hiszi, miszerint minden imádságért ajándékot kap Istentől, és minden jóért jutalom jár, az elkövetett bűnért pedig nyomban jön a büntetés. „Jól imádkoztál, mert megsegített az Isten“, emlegetik komolyan.

Ha egy vallásos embert kár, betegség vagy szerencsétlenség ér, így szólanak: „...pedig vallásos ember volt“, s ha éppen egy lelkész kerül ilyen helyzetbe, az feltűnő, gyanús: Isten még őt sem segíti, biztosan titkos bűne lehet, s azért bünteti.

Gyakran azonnali jutalmat várnak az egyház javára adott adományokért: „Adok, mert ahányszor még adtam, mindig megsegített az Isten.“

A hiszékenységre jellemző a vihar, a villámláskor való imádkozás: „Jaj Istenem segíts meg“, s ha valahová beleüt a villám, ma is komolyan veszik, hogy „az Isten ítélete“ érte azt a helyet.

A népi hit értékét naivitásában is lehet becsülni, mert aki hisz valamiben, az a beteljesedés irányába halad. Azt tartják, hogy aki hisz a gyógyulásban, a gyógyszer hatásában, az könnyebben gyógyul.

b) A káros, rossz szokások jelentkezése. Ezek közül a torozásról kell megemlékeznünk, amely egyes helyeken ijesztő méreteket ölt. Pogány jellege miatt állandóan harcolt ellene a kereszténység. Aki ismeri a szokások erejét, hatalmát, akinek volt halottja, akit nagyon fájlalt s szeretett volna még érette valamit tenni, az sejti a torozás továbbélésének lelki rugóit. A torozást elsősorban anyagi szempontból kell károsnak tekinteni, mivel fölösleges kiadást okoz, amely a versenyszellem miatt egyre fenyegetőbb terheli a gyászoló családot. A társadalmi rang szimbóluma lesz egyre inkább a nagy tor, amelyben jó italozási alkalom is rejlik. Ez a tény pedig súlyosabban billenti a mérleget rossz oldalra, mert az anyagi kérdés erkölcsi vonatkozásai kerülnek felszínre a kérdésben, az italozás sok káros következményével együtt.

c) A népi vallásosság negatív jellemzői között beszélhetünk a káromkodásról és az átkozódásról. Nem tartjuk kizártnak, hogy mindezek a primitív mágiára vezethetők vissza. Isten nevének negatív formában való emlegetése sok vonatkozásban az ősi felfogást látszik tükrözni. Az átokról tudjuk, hogy az lehet imaforma is. Egyházunkban az átkozódó zsoldárok kihagyása énekeskönyvünkől Szentábrahámi Mihály püspök nevéhez fűződik.

A káromkodás, átkozódás ellen ma is van tennivalója a lelkésznek. Sajnos, általános jelenség, annyira, hogy sokszor még a lelkész jelenlétében is káromkodnak az emberek.

d) Leányszóktetés vagy leányrablás rossz irányú hagyománya ellen az egyház sokat küzdött, de eltörölni teljesen nem tudta.

e) A rendkívüliségek iránti fogékonyság is tipikus jellemzője a népi léleknek.

Egyszerű történeteket hamar kiszíneznék, amint a hír szájról szájra

jár, a képzelet működik és meghozza az eredményt. Ezért élnek a mesék, hordozván a mitologikus múlt nyomait. Gondolok itt különösen a mesék világára. „Az ősi iszonyatok azért maradtak meg, mert állandóan aktivizálódhattak, mindig újabb és újabb töltésűek lehettek. Ebben az újabb »töltésben« részes a történelem is, amely az emberre végeláthatatlan kegyetlenséget zúdított... és így az időtlen iszonyat tulajdonképpen mindig történelmileg konkrét iszonyattá változott.”¹⁹

A mesék világa azonban boldogító választ adhat az élet nagy kérdéseire. A borzalom csak háttér a boldog kifejléshez. Az ember a mesében elégtételt ad önmagának emberi és társadalmi síkon egyaránt, „mert noha borzalmas és kegyetlen világ veszi körül, az ember mégis urává válik önnön sorsának, és győzedelmeskedik a végzetesen ránehezülő kegyetlenségen is“, mert „bármilyen lehetséges a büszke és hatalmas embernek, hisz a végső győzelem mégsem a gonosz démonoké... hanem az emberé. A mesei optimizmus lényege ez a naiv hiedelem. Önáltatás? vagy inkább az életosztón burkolt formája? A népi lélek elviseli a tragikus életérzést, képes belenézni a lét mélységes szakadékaiba. De nem zuhan bele sohasem, és erre szüksége van, hogy tovább tudjon élni. Ez a hit, amely aktivizálja minden energiáját, hogy másnap újból felvéve a robotot, élni tudjon. Mert az élet szent kötelessége minden teremtménynek. A társadalmi számkivettségben élő, önérzetükben annyiszor megtiport embernek egyetlen lehetséges vigasza, credója, vallása.”²⁰

Ez az ősi optimizmus egybe esik az unitarizmussal. Ezt figyelni, híveinktől optimizmust tanulni az unitárius lelkész mindenkori feladata. f) A népi vallásosság antiklerikális színezete.

Az antiklerikális jellegzetesség a sámánizmusból eredhet, melyben a kultikus személy szellemek segítségével jót és rosszat egyaránt okozhatott. Ezért sokkal inkább félelmet, mint rokonszenvet vált ki. Ma is van egy olyan kíváncsi a lelkéssel szemben, hogy más legyen, mint hívei. S ha nem más, akkor is keresik benne a megkülönböztető jegyeket. Könnyen felfedezik gyarlóságait; valami különc alakot keresnek benne és egyben egy mások fölé magasodó varázslatos egyént.²¹

A lelkész testi adottságai is az érdeklődés középpontjában állanak. A testi szépség, természet, fizikai erőnlét előnye, a testi fogyatékoság hátránya nyilvánvalóan nagy figyelemre tartanak számot. Unitárius lelkészeink sorában nevezetesekek voltak: a csonka pap, vak pap, a sánta pap; Szentábrahámon ma is emlegetik a nyolc ujjú papot, aki állítólag Péterfi Sándor volt. Ezt a tényt is fent említett okokra lehet visszavezetni.

A lelkész személyével kapcsolatos kritikai magatartásnak társadalmi oka is van. A régi osztálytársadalomban a lelkész általában az uralkodó osztály oldalán állott társadalmi helyzeténél fogva, még akkor is, ha lelkileg népével együtt érzett.

A lelkész teljesen ma sem tud beleolvadni a népbe. Foglalkozásánál fogva értelmiségiek közé sorolják. „Nadrágos ember“, „pennás ember“ — mondják. Bár anyagi helyzete nem mindig ad lehetőséget rá, mégis a múlt kísérti a lelkészt, hogy jobban reprezentáljon, de kísérti a híveket is, akik elvárják, hogy lelkészükhöz ruházatban, a jólétet jelző anyagi javakban is több legyen. A lelkész egyben idegen is. Olyan ember, aki jött és valószínű, elmegy a faluközösségből. Elődei nincsenek, utódai bizonytalan, hogy ide gyökereznek: „jövevény“, aki, ha úgy

öltözik, mint a nép, csodálkoznak rajta, esetleg kinevetik; ha azzal foglalkozik szabad idejében, amivel ők, bizalmatlanul veszik, gyanakodnak szakismeretében. Gazdasági és hasonló ténykedésének sikerét vagy kudarcát rögtön kapcsolatba hozzák hivatásával. Ha pedig történetesen „törzsgyökeres“ a gyülekezetben, akkor még inkább nehéz a helyzete.

Ezért semmire sem kell jobban törekedni és semminek sem lehet jobban örüdeni, mint annak, ha a lelkész a fennálló akadályok ellenére a lehető legjobban azonosulhat a gyülekezet tagjaival, hogy ezáltal az egyházi és a népi vallásosság áldásos szintézisét megteremthesse. Ezen a téren komoly eredményeket értünk el. Megemlíjtük nagy ünnepeinket, azoknak népi eredetű szokásait. Templomainkban megjelent a karácsonyfa, a bethlehemesek hirdetik Jézus születését. Híveink szívesen fogadják, kik a kis Jézus születését hozzák hírül örvendezéssel. Nincs talán ház, ahol ne díszítenének karácsonyfát s mindenki ne kapna angyalfiát. Még él a regölés, néhol kántálás. Aprószentek napját is itt-ott megtartják.

Ugyanígy beszélhetünk a húsvétról is. Öntöző gyermekek és felnőttek járnak házról házra; hajnalozók éneke töri meg az éjszakai csendet; mindenütt piros tojást — hímes tojást festenek, és azt ajándékozzák mint az élet szimbólumát cserébe az öntözők fáradtságáért, akik azért jöttek, hogy harmatot öntsenek a „virágszál“-ra, hogy el ne hervadjon. Az utcákon a piros tojással „törköl“-nek a gyermekek, szólnak a harangok, örökéletről énekelnek a templomokban, s azt hirdeti a természet is. Egypár héttel később zöldágat, lehetőleg nyírfát tesznek a leányok kapujára a legények. Május elseje vagy pünkösöd van ilyenkor. De zöldág díszíti a templomok kapuját, ajtaját, tornyát is a konfirmációkor, lakodalmakkor. Búzacoszorút fonnak s visznek a templomba az ún. fogadott ünnepeken, határkerüléskor. Nagy ünnepeinkhez kapcsolódnak a hagyományos ételek is: a lepény, a kalács, a sertésvágás, a húsvéti bárány, mely nélkül nem telhetik el az ünnep.²²

Megvan még az öltözködés hagyományának maradványa is az ünnepi alkalmakra, amit az egyház nem akar befolyásolni, de elvárja, mert az „illendőség úgy hozza magával, hogy az úrasztalához tisztán és rendezen felöltözve járuljunk“. Lelkész szerepe, hogy a meglévő népviseletet különösen nagy ünnepi alkalmakkor pártfogásba vegye. A templomi szertartás méltóságát csak fokozza az úrasztala előtt népviseletben álló férfiak, asszonyok csoportja, de különösen felemelő látvány a népviseletben konfirmáló csoport.

Templomaink nagy részében már rég helyet kapott a népművészet, a festészet, faragászat, textiliák formájában. Szakkönyvek beszélnek ezekről, és mint felbecsülhetetlen kincseket tartják nyilván. Védeni, gondozni, gyarapítani szintén lelkési feladat, de ebben a törekvésben hívjuk segítségül a szaktekintélyeket, akik hozzáértéssel, jó ízléssel gazdagíthatják templomaink belsejét.

Mindezek a külső kerethez tartoznak általában, de sokak számára csupán ennyi az ünnep és a templom. Ezért a belső tartalomban is törekedni kell, sőt még állhatatosabban arra, hogy gyülekezetünk tagjaival minél szorosabb kapcsolatban legyünk. A vallás szinkrétizáló hajlandósága eddig is helyet adott, s ezután is fokozatosan helyet kell hogy adjon mindannak, ami népi jellegével közelebb hozza az Istenről való ismeret azokhoz, akiket szolgálni akarunk vele.

JEGYZETEK

- ¹ Nagy Olga: *Mit kutatunk, mit őrzünk?* A Hét 1980. jún. 6. XI. évf. 23. sz. 9.
² Kandra Kabos: *Magyar Mythologia*. Eger, 1897. 90—114.
³ Komjáth István: *Mondák könyve*. Bp., 1976, 392.
⁴ Kandra K. i.m. 201—207.
⁵ Gazda József: *Igy tudom, így mondom — A régi falu emlékezete*. Bukarest, 1980, 235—246.
⁶ Uo. 184.
⁷ Xántus János: *A természet kalendáriuma*. Bukarest, 451.
⁸ Uo. 504.
⁹ Uo. 507.
¹⁰ Uo. 96—97.
¹¹ Uo. 50—55.
¹² Uo. 188.
¹³ Dr. Kós Károly: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 1979. 480.
¹⁴ Nagy O. i.m. 198.
¹⁵ Bálint Sándor: *Bibliai elemek a magyar néphagyományban* c. cikke a *Beszélgetések a Bibliáról* c. munkában. Bp., 1978. 271.
¹⁶ Uo. 275.
¹⁷ 3Móz 12, 4—8. Egyházunkban csirkét vagy tyúkot szoktak ajándékozni, ezt tanúsítják a régi anyakönyvi bejegyzések, így pl. Homoródújfalun a megjegyzés rovatban ezt olvashatjuk: „a tőrke megjött”.
¹⁸ 3Móz 12, 2 és 4.
¹⁹ Nagy O. i.m. 11.
²⁰ Uo. 12, 13 és 17—20.
²¹ Uo. 76, 77.
²² Gazda J. i.m. 330—341.

GAAL GYÖRGY

A KÉT GYERGYAI AZ EGYHÁZ ÉS A TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

Centenáriumuk alkalmából

A Gyergyai család egyike a legrégebb és legismertebb unitárius családoknak. Múltja évszázadokon át összefonódik Erdély és az egyház történetével. A Kibédén lakó Gyergyai Mihály lófő székely nemességét 1652-ben II. Rákóczi György fejedelem erősítette meg. Gyergyai Mihály később Bözödre költözött. Három fia közül Péter — miután megsztoztak az atyai birtokon — házasság révén Kissolymosra telepedett. Innen a család előneve is. Fiát, Pált a kolozsvári Unitárius Kollégiumban taníttatta. Az iskola elvégzése után Gyergyai Pál rövid ideig Torockón tanítóskodott, majd — a családi hagyomány szerint — 1707-ben végleg Kolozsvárra költözött. Itt kétszer nősült, mindkét esetben gazdag özvegyet vett feleségül. Előbb Dersi Istvánné Eperjesi Sárát, majd Visováti Andrásné Rázmán Krisztinát. Az első házasságból öt, a másodikból két gyermeke született. Rövid idő alatt a város legtekintélyesebb polgárai közé küzdötte fel magát. Részt vett a város irányításában is: jegyző, generális praeceptor, majd városi tanácsos; országgyűlési követnek is